

Холоденко В. О.

Творчий потенціал особистості: зміст, структура та передумови успішної реалізації у мистецькій освіті

Проаналізовано наукові підходи до визначення змісту поняття «творчий потенціал», його структури, детермінант розвитку. Виявлено, що поняття творчого потенціалу, обдарованості, творчих здібностей є дуже близькими, взаємопов'язаними й складними. Успішна реалізація творчого потенціалу студента у мистецькій освіті пов'язана із застосуванням цілеспрямованих та доцільних педагогічних впливів на його становлення, із активізацією та інтеграцією творчої діяльності, наданням їй емоційного змісту, стимулюванням фантазії, уявного та перцептуального мислення, забезпеченням творчої взаємодії між учасниками навчального процесу.

Ключові слова: творчі здібності; творча обдарованість; мистецька освіта.

Пріоритетними напрямками сучасної мистецької освіти є виховання творчої особистості, створення умов для її творчого самовдосконалення, розвитку творчих здібностей, становлення та розкриття творчого потенціалу. Відтак, розробка парадигмальних засад, зокрема, дослідження змістовної сутності, структури та передумов успішної реалізації творчого потенціалу, є актуальними питаннями на сучасному етапі розвитку освітньої мистецької галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій засвідчує сталий інтерес науковців до проблеми формування та розкриття творчого потенціалу. Здебільшого це психолого-педагогічні праці, в яких викладено результати вивчення різних аспектів функціонування творчого потенціалу як теоретичному, так і практичному ракурсі. Серед найгрунтовніших у висвітленні досліджуваної проблеми можемо виокремити роботи Ю. Гатанова, Д. Богоявленської, Дж. Гілфорда, О. Матюшкіна, В. Моляко, Н. Роджерса, С. Сисоевої та ін. Метою нашої статті є дослідження сутності, змісту, складових творчого потенціалу, а також передумов його успішної реалізації, зокрема, у мистецькій освіті.

Творчий потенціал за своєю сутністю є інтегруючою якістю особистості, що характеризує міру її можливостей ставити і вирішувати нові завдання у сфері своєї діяльності, яка має суспільне значення [15, с.6]. Тому, вимірювати творчий потенціал потрібно не тільки новизною і значущістю предметних результатів творчої діяльності, а й тими змінами в особистісній структурі суб'єкта творчості, які призводять внаслідок самовдосконалення і самореалізації особистості до змін у характері та змісті її життєвих виявів [16, с.169].

До структури творчого потенціалу, зазвичай, відносять можливості суб'єкта, які ще не розвинулися у творчі здібності; власне творчі здібності; внутрішні (суб'єктивні) можливості, що активізують реалізацію творчих здібностей; характер впливу суб'єкта, тобто рівень активності, стиль діяльності [13, с.82-83].

Система творчого потенціалу особистості досить ґрунтовно розкрита у працях В. Моляко. Він виділяє такі основні її складові: 1) задатки, схильності, що виявляються у підвищеній чутливості, певній вибірковості, перевагах, а також динамічності психічних процесів; 2) інтереси, їх спрямованість, частота і систематичність виявів, домінування пізнавальних інтересів; 3) цікавість, прагнення створювати нове, схильність до розв'язання і пошуку проблем; 4) швидкість у засвоєнні нової інформації, утворення асоціативних масивів; 5) схильність до постійних порівнянь, співставлень, вироблення еталонів для подальшого відбору; 6) вияв загального інтелекту – схоплювання, розуміння, швидкість оцінювання і вибору шляху рішення, адекватність дій; 7) емоційна забарвленість окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивну оцінку, вибір, перевагу тощо; 8) наполегливість, цілеспрямованість, рішучість, працелюбність, систематичність у роботі, сміливе прийняття рішень; 9) творчість – уміння комбінувати, знаходити аналогії, реконструювати; схильність до зміни варіантів, економічність у рішеннях, раціональне використання засобів, часу і т.п.; 10) інтуїтивізм – здатність до надшвидких оцінок, рішень,

прогнозів; 11) у порівнянні більш швидке оволодіння вміннями, навичками, прийомами, технікою праці, ремісницькою майстерністю; 12) здібності до вироблення особистісних стратегій і тактик у розв'язанні загальних і спеціальних нових проблем, завдань та пошуку виходу зі складних, нестандартних ситуацій і т.п. [11, с.91].

В інших джерелах називаються такі структурні компоненти творчого потенціалу: прагнення розвиватися, духовно зростати; здатність дивуватися новому, незвичайному; здібність повністю орієнтуватися у проблемі, розуміти її справжній стан; спонтанність, безпосередність; спонтанна гнучкість; адаптивна гнучкість; оригінальність; дивергентне мислення; здатність швидко набувати нові знання; сприйнятливості (“відкритість”) для нового досвіду; здатність легко долати розумові межі; здатність поступатися, відмовлятися від своїх теорій; здатність “народжуватися щодня заново”; здатність відкидати несуттєве і другорядне; здатність до тяжкої наполегливої праці; здатність до складання складних структур з елементів, до синтезу; потяг до боротьби з перешкодами, здатність розв'язувати суперечності і цілий ряд інших [4; 10; 11; 17].

Формування та реалізація творчого потенціалу є залежними від внутрішніх чинників, серед яких основоположне значення мають природні передумови (загальна обдарованість, задатки); досвід (знання, вміння та навички); характерологічні особливості (самостійність, ініціативність, вольові якості); мотивація (цілепокладання, самопрограмування, саморегуляція) [16, с.169].

За О. Яковлевою, основним принципом розвитку творчого потенціалу є емоційний зміст діяльності, а принципом розвитку творчості – трансформація когнітивного змісту в емоційний. Тобто, творчий та особистісний розвиток людини зумовлений мірою забезпечення їй емоційного самовираження. Якщо реалізація власної індивідуальності, на думку автора, це вияв творчості, а індивідуальність виявляється в емоційних реакціях та станах, то для розвитку творчої активності необхідно розвивати емоційні вияви шляхом надання діяльності емоційного змісту [20, с.27]. Більше того, від самовираження людини у творчості залежить її емоційне здоров'я [8].

Поняття творчого потенціалу, творчої активності дуже тісно пов'язані з поняттям творчої обдарованості. Якщо творча активність є детермінантою творчого потенціалу, енергетичним наповненням творчої діяльності, то обдарованість полягає у наявності можливостей особистості організувати творчий процес та виробляти для цього індивідуальні вміння та засоби.

О. Матюшкін, спираючись на роботи багатьох дослідників, обґрунтовує синтетичну структуру обдарованості, включаючи в неї домінуючу роль пізнавальної мотивації; пошукову творчу активність, що виражається у знаходженні нового, у виявленні та вирішенні проблеми; можливості досягнення оригінальних рішень; можливості прогнозування і передбачення; здібності до створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки [9; 10]. Виділення автором серед компонентів обдарованості творчої активності для нас є важливим, адже підтверджує глибокі взаємозв'язки цих двох понять. Тому будь-яке відокремлення їх у процесі дослідження, на нашу думку, є штучним і позбавляє можливості здобути правдиві результати.

В. Моляко робить спробу інтегрально подати вияви обдарованості через домінування інтересів і мотивів; емоційну заглибленість у діяльність; волю до рішення, успіху; загальне та естетичне задоволення від процесу і продуктів діяльності; розуміння сутності проблеми, завдання, ситуації; несвідоме інтуїтивне вирішення проблеми (“нелогічне”); стратегіальність в інтелектуальній поведінці (особистісні можливості продукувати проекти); багатоваріантність рішень; швидкість оцінок, рішень, прогнозів; мистецтво знаходити, вибирати (винахідливість) [11, с.92].

Здібності існують як “різні грані” [12, с.23] обдарованості, творчого потенціалу, а не як їх автономні складові. Переплітаючись із задатками, вони безперервно розвиваються, проникаючи до ядра структури особистості. Вважається, що творчі здібності не є

специфічними утвореннями, що функціонують самі по собі, а є похідними від інших якостей особистості [16, с.131]. Творчі здібності – це, по суті, композиція якостей особистості, що визначають її можливості творити. Розвиток та реалізація творчих здібностей зумовлені цілями особистості і відбуваються в соціально-просторовому та соціально-часовому аспектах [16, с.170].

Серед творчих здібностей у працях науковців найчастіше фігурують інформаційні, пізнавальні, математичні здібності; неабияка енергія, винахідливість, чесність, прямота, безпосередність; прагнення до оволодіння фактами, принципами, закономірностями; прагнення до відкриттів, нестандартне асоціативне мислення, інтуїція, фантазія, продуктивна уява [5, с.69-75].

О. Лук поділяє творчі здібності на три групи: 1) пов'язані з мотивацією (інтереси та схильності); 2) пов'язані з темпераментом (емоційність); 3) розумові здібності [7]. Б. Нікітін [14] розрізняє виконавські та творчі здібності, а В. Чудновський [18] виділяє здібності до навчання – загальний інтелект та творчі – креативність (“творчість”). Схожу точку зору має Н. Роджерс, який розглядає творчість і креативність як синоніми і розуміє творчість як сутність та життєву енергію людини, здатність знаходити нові способи розв'язання проблеми чи нові засоби її формулювання, привносити в життя щось нове для індивіда [23].

За Дж. Гілфордом [22], творчість є самостійною здібністю, незалежною від факторів конвергентності. Д. Боговльєнська вважає, що творчість полягає не тільки в здатності особистості до виконання діяльності на найвищому рівні, а й до її перетворення та розвитку. Така здібність до самочинного розвитку діяльності є якістю цілісної особистості і може розглядатися як одиниця аналізу творчості, адже відображає взаємодію когнітивної та афективної сфер у їх єдності, де абстракція будь-якої з них неможлива [1, с.36].

Ми згодні з С. Сисоевою, яка припускає, що креативність детермінується творчою активністю і є фундаментом творчої особистості. Автор визначає креативність як сукупність тих особливостей психіки, які забезпечують продуктивні перетворення в діяльності особистості. Спираючись на дослідження інших науковців, С. Сисоева серед ознак креативності виділяє: оригінальність, семантичну гнучкість, образну адаптивну гнучкість, семантичну спонтанну гнучкість, здатність до загостреного сприйняття недоліків, прогалин у знаннях, недостатніх елементів, дисгармонії. С. Сисоева також вказує на існування залежності між креативністю й такими рисами особистості, як схильність до самоактуалізації, швидкість мовлення, імпульсивність, незалежність суджень, оригінальність, широта інтересів [17, с.130].

Творчість є, по суті, самореалізацією особистості, що супроводжується подоланням суперечностей між необхідністю створення умов для життя та прагненням самореалізуватися. За Л. Коганом, самореалізація є свідомим цілеспрямованим процесом розкриття і опредметнення сутнісних сил особистості в її різноманітній соціальній діяльності [6, с.147], коли особистість стає суб'єктом життя.

Найважливішими умовами розвитку та самореалізації людини є самопізнання і самооцінка. Однією з передумов повноти особистісних виявів та вагомих досягнень у професійній діяльності, безумовно, є підтримання на певному рівні загального фізичного стану організму. Статистика свідчить, що здоров'я і довголіття зберігають саме ті видатні діячі, які протягом всього життя інтенсивно й різнопланово тренували свій інтелект. Отже, можна відзначити взаємозалежність здоров'я і процесів самореалізації.

Ю. Гатанов вважає, що для успіху в творчій самореалізації особистості потрібно надавати пріоритет розвитку дивергентного мислення, бо саме воно є творчим. Дивергентне мислення дає можливість отримувати на одне запитання декілька відповідей, воно спирається на уяву і є засобом самовираження та народження оригінальних ідей [2, с.93]. Несвідома переробка інформації відбувається на всіх стадіях мислення паралельно з усвідомлюваною, адже свідомість, підсвідомість і неусвідомлюване постійно взаємодіють.

Порівнюючи творче мислення з конфліктом, М. Дойч зауважує, що для обох характерні

періоди орієнтації та включення в проблемну ситуацію; використання шаблонних, звичних дій; при невдачі – виникнення фрустрації, напруги, пошуку нового рішення, способу поведінки в умовах вибору і перевірка їх на практиці за принципом зворотнього зв'язку. Творчому мисленню та конфлікту однаковою мірою притаманні такі психологічні моменти, як певний рівень мотивації, форсоване переформулювання проблеми у вимушеній альтернативній ситуації, одночасний розгляд різних ідей та варіантів поведінки [21, с.135].

Слід зазначити, що творче мислення є самостійним і активним, але будь-яке самостійне мислення ще не є творчим. Самостійність без активності є неможливою, хоча вияви активності не обов'язково мають бути самостійними.

У мистецькій освіті, на нашу думку, передумовою успішної реалізації особистістю власного творчого потенціалу є застосування цілеспрямованих та доцільних педагогічних впливів на його становлення. В. Шульгіною було проаналізовано ряд наукових підходів до розв'язання означеної проблеми у різних країнах світу, які ми розглянемо надалі. Так, професором естетики Сассекського університету (Велика Британія) П. Еббсом було розроблено конкретні рекомендації з методики формування творчої особистості. П. Еббс вважав, що задля гармонійного виховання творчої особистості необхідно стимулювати фантазію, уявне та перцептуальне мислення й тому рекомендував вивчати в університетах, коледжах, середніх школах казки, міфи, притчі, легенди. Виходячи з того, що у всі часи новий твір, нова теорія є певним повтором відомих підходів і водночас оригінальною формою їх інтерпретації, науковець створив власну теорію творчого процесу. На думку П. Еббса, в організації процесу пізнання педагог повинен стимулювати різноманітні, навіть такі, що здаються невідповідними темі вивчення фантазії, проекти (вертикальна вісь) та одночасно вдаватися до класичних засобів розв'язання навчальної проблеми, дотримуючись традиційного ритму (горизонтальна вісь). Цей складний рух думки одночасно вздовж вертикальної та горизонтальної осей створює резонансну напруженість полів свідомого і несвідомого, яка дає творчий результат. М. Тіппет, відомий британський композитор, ратував за широке впровадження мистецтва в усі ланки національної системи освіти Британії як засобу виховання творчої особистості.

В. Шульгіна відзначає, що професор філософії та виховання Колумбійського університету (США) М. Грін називав передумовою всебічного розкриття творчого потенціалу педагогів інтеграцію їхньої творчої діяльності. Він запровадив спеціальну підготовку вчителів, до якої включив: курси хореографії, образотворчого мистецтва, музики, драми; відвідування музеїв, театрів, концертів та інших культурних заходів; викладання відповідних курсів професійними митцями (художниками, композиторами, хореографами, режисерами). Професор драми в Бейлор-Університеті, консультант Рокфеллерівського фонду "Мистецтво і виховання" Дж. Едді також вважав, що мистецтвознавчі дисципліни повинні займати чільне місце у навчальних планах педагогічних коледжів, адже лише творчий педагог зможе навчати творчості учнів. Вчителям старшого покоління вчений рекомендував проходити спеціальну мистецьку перепідготовку при різноманітних інститутах виховання [19].

Українська дослідниця А. Зайцева розглядає процес практичного втілення індивідуального творчого потенціалу студента як творчу самореалізацію і вважає, що творча самореалізація майбутніх вчителів музики у процесі виконавської діяльності може бути забезпечена сукупністю таких педагогічних умов: організація навчально-виховного процесу на основі інтегрованого поєднання спрямованості студента на самореалізацію та свідому саморегуляцію його вольової сфери; забезпечення творчої взаємодії викладача зі студентами у процесі художньо-педагогічної інтерпретації музичних творів з урахуванням праксеологічних факторів; спонукання студентів до самоорганізації творчих виконавських дій та формування навичок музично-педагогічного самоуправління; оволодіння інтегративними методами стимулювання творчого мислення у процесі застосування варіативних імпровізаційних завдань, що актуалізують фаховий досвід майбутніх учителів

музики; спрямування рефлексивних дій студентів на гедоністично-творчий результат в організації концертно-виконавської просвітницької роботи зі школярами [3].

Таким чином, ми можемо констатувати, що поняття творчого потенціалу, обдарованості, творчих здібностей є дуже близькими, взаємопов'язаними, але й дуже складними. Тому дослідники продовжують дискутувати стосовно їх визначення та вагомості тих чи інших структурних компонентів для ефективного розвитку та успішної самореалізації особистості. Однак більшість сходиться на тому, що у повноцінному розвитку творчої індивідуальності ключовою є активність суб'єкта, що дозволяє йому мобілізувати всі свої сутнісні сили. Успішна реалізація творчого потенціалу студента у мистецькій освіті пов'язана із застосуванням цілеспрямованих та доцільних педагогічних впливів на його становлення, із активізацією та інтеграцією творчої діяльності, наданням їй емоційного змісту, стимулюванням фантазії, уявного та перцептуального мислення, забезпеченням творчої взаємодії між учасниками навчального процесу.

Література

1. Богоявленская Д.Б. Субъект деятельности в проблематике творчества // Вопросы психологии. – 1999. – №2. – С.35-41.
2. Гатанов Ю.Б. Развитие личности способной к творческой самореализации // Психологическая наука и образование. – 1998. – №1. – С.93-100.
3. Зайцева А.В. Педагогічні умови творчої самореалізації майбутніх учителів музики у процесі виконавської діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / А.В.Зайцева. – К., 2007. – 24с.
4. Исследования по психологии научного творчества в США. – М.: Знание, 1966. – 112 с.
5. Каневская М.Е., Фирсова Л.М. О связи успешности художественного творчества с направленностью личности у детей // Вопросы психологии. – 1990. – №3. – С.69-75.
6. Коган Л.Н. Цель и смысл жизни человека. – М.: Мысль, 1984. – 251с.
7. Лук А.Н. Психология творчества. – М.: Наука, 1978. – 127с.
8. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование. – К.; Донецк: Ин-т психол. АПН Укр., 1994. – 52с.
9. Матюшкин А. М. Загадки одаренности: пробл. практ. диагностики. – М.: Школа-пресс, 1993. – 127с.
10. Матюшкин А.М., Сиск Д.А. Одарённые дети // Вопросы психологии. – 1988. – №4. – С.88-97.
11. Моляко В.А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одарённости // Вопросы психологии. – 1994. – №5. – С.86-95.
12. Моляко В.А. Психологические проблемы творческой одарённости. – К.: Наукова думка, 1995. – 52с.
13. Научно-технический прогресс и творческий потенциал человека / Л.В.Сохань, В. А. Тихонович, Р. А. Ануфриева. – К.: Наукова думка, 1988. – 302с.
14. Нікітін Б. П. Сходінки творчості або розвиваючі ігри. – К.: Рад. школа, 1991. – 145с.
15. Овчинников В.Ф. Научно-технический прогресс и развитие творческого потенциала работника производства. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – 175с.
16. Психологія і педагогіка життєтворчості: Навч.-метод. посіб. / Ред. рада. – К.: ІЗМН, 1996. – 792с.
17. Сисоєва С.О. До проблеми визначення творчої особистості // Педагогіка і психологія професійної освіти. – Л., 1998. – №2. – С.124-137.
18. Чудновский В.Э. Воспитание способностей и формирование личности // Новое в жизни, науке и технике: Серия "Педагогика и психология". – М.: Знание, 1986. – №8. – 79с.
19. Шульгіна В.Д., Рябінко С.М. Творча діяльність особистості у системі мистецької освіти України: європейський контекст // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв / Мистецтвознавство. – №1. – 2017. – С.80-85
20. Яковлева Е.Л. Эмоциональные механизмы личностного и творческого развития // Вопросы психологии. – 1997. – №4. – С.20-27.
21. Deutsch M. Conflict. Productive and Destructive: Experimental Social Psychology. – Prague, 1969. – 163р.
22. Guilford J.P. Natura inteligencji czlowieka. – W.: PWN, 1978. – 995s.
23. Rogers C. A way of being. – Boston: Houghton Mifflinco, 1980. – 266р.

Про автора:

Холоденко Вікторія Олександрівна, кандидат педагогічних наук, доцент; доцент кафедри педагогіки мистецтва та фортепіанного виконавства, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (01054, Київ, Україна); **ORCID: 0000-0002-3122-116X**

Kholodenko V. O.

Creative potential of a personality: the essence, contents, components and preconditions for successful implementation in arts education

The priority directions of contemporary arts education are education of a creative person, creation of conditions for its creative self-improvement, development of creative abilities, formation and disclosure of creative potential. Therefore, the development of paradigmatic principles, in particular, the study of the content essence, structure and prerequisites for the successful realization of creative potential, are topical issues at the present stage of development of the educational arts industry.

The analysis of recent studies and publications shows the constant interest of scientists in the problem of creating and disclosing creative potential. For the most part this is a psychological and pedagogical work, in which the results of the study of various aspects of the functioning of creative potential, both theoretical and practical, are presented. Among the most sensible in the coverage of the problem under study we can distinguish works by Yu. Gatanov, D. Bogoyavlenskaya, Dzh. Gilford, O. Matyushkin, A. Molyako, N. Rogers, S. Sisoyeva, and others.

The purpose of this article is to study the essence, content, components of creativity, as well as the preconditions for its successful implementation, in particular, in arts education.

Creative potential is considered as an integrative quality of personality, which characterizes its possibilities in self-perfection and self-realization. The structure of creative potential include: the orientation of man to creativity, openness to new experience, predispositions, opportunities, inclinations, creative abilities, etc. Giftedness is understood by scientists as the ability of an individual to organize creative activity, while producing appropriate skills and means. In the gifted person there is a domination of cognitive motivation, search activity, ability to predict and predict. Creative abilities in the scientific literature appear as a set of individual and personal qualities of a person, which determine its ability to create. Among creative abilities are distinguished: creativity, ingenuity, non-standard associative thinking, intuition, imagination, productive imagination, and others.

Consequently, we can state that the concept of creativity, talent, and creative abilities is very close, interconnected, but also very complex. Therefore, researchers continue to discuss their determination and the importance of certain structural components for effective development and successful self-realization of the individual. However, the majority agrees that in the full development of creative individuality the activity of the subject is key, which allows him to mobilize all his essential powers.

Successful realization of creative potential of a student in arts education is connected with the use of purposeful and appropriate pedagogical influences on its formation, with the activation and integration of creative activity, providing it with emotional content, stimulation of imagination, imaginative and perceptual thinking, and ensuring creative interaction between participants in the educational process.

Keywords: arts education; creative abilities; creative person.

References

1. Bogoyavlenskaya D.B. Subekt deyatel'nosti v problematike tvorchestva [The subject of activity in the field of creativity]. *Voprosy psikhologii*, 1999, No 2, pp. 35-41. (in Russian)
2. Gatanov Yu.B. Razvitiye lichnosti sposobnoy k tvorcheskoy samorealizatsii [Personality development capable of creative self-realization]. *Psikhologicheskaya nauka i obrazovanie* [Psychological science and education]. 1998, No 1, pp. 93-100. (in Russian)
3. Zaitseva A.V. *Pedahohichni umovy tvorchoi samorealizatsii maibutnikh uchyteliv muzyky u protsesi vykonavskoi diialnosti* [Pedagogical conditions of creative self-realization of future teachers of music in the process of performing activities] : Abstract thesis Ph.D. (Pedagogy). Kyiv, 2007. 24 p. (in Ukrainian)
4. *Issledovaniya po psikhologii nauchnogo tvorchestva v SShA* [Research on the psychology of scientific creativity in USA]. Moscow, 1966. 112 p. (in Russian)
5. Kanevskaya M.Ye., Firsova L.M. O svyazi uspeshnosti khudozhestvennogo tvorchestva s napravlenostyu lichnosti u detey [About the relationship of the success of art creativity with the orientation of children personality]. *Voprosy psikhologii* [Psychology issues]. 1990, No 3, pp. 69-75. (in Russian)

6. Kogan L.N. *Tsel i smysl zhizni cheloveka* [The purpose and meaning of human life]. Moscow, 1984. 251 p. (in Russian)
7. Luk A.N. *Psikhologiya tvorchestva* [Psychology of creativity]. Moscow, 1978. 127 p. (in Russian)
8. Maslou A. *Samoaktualizatsiya lichnosti i obrazovanie* [Self-actualization of personality and education]. Kyiv; Donetsk: Institute of Psychology of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 1994. 52 p. (in Russian)
9. Matyushkin A. M. *Zagadki odarennosti: probl. prakt. diagnostiki* [Riddles of giftedness: The practical diagnostic problems]. Moscow, 1993. 127 p. (in Russian)
10. Matyushkin A.M., Sisk D.A. *Odarennye deti* [Gifted children]. *Voprosy psikhologii* [Psychology issues], No 4, 1988, pp. 88-97. (in Russian)
11. Molyako V.A. *Problemy psikhologii tvorchestva i razrabotka podkhoda k izucheniyu odarennosti* [Problems of the psychology of creativity and the development of an approach to the study of giftedness]. *Voprosy psikhologii* [Psychology issues]. No 5, 1994, pp. 86-95. (in Russian)
12. Molyako V.A. *Psikhologicheskie problemy tvorcheskoy odarennosti* [Psychological problems of creative talent]. Kyiv, 1995. 52 p. (in Russian)
13. *Nauchno-tekhnicheskii progress i tvorcheskii potentsial cheloveka* [Scientific and technological progress and human creativity]. Ed. by L.V.Sokhan, V.A.Tikhonovich, R.A.Anufrieva. Kyiv, 1988. 302 p. (in Russian)
14. Nikitin B.P. *Skhodynky tvorchosti abo rozvyvaiuchi ihry* [Steps of creativity or educational games]. Kyiv, 1991. 145 p. (in Ukrainian)
15. Ovchinnikov V.F. *Nauchno-tekhnicheskii progress i razvitie tvorcheskogo potentsiala rabotnika proizvodstva* [Scientific and technical progress and development of the creative potential of the production worker]. Leningrad, 1974. 175 p. (in Russian)
16. *Psykhohohiia i pedahohika zhyttietvorchosti* [Psychology and pedagogy of life creativity : Teaching and pedagogical manual]. Kyiv, 1996. 792 p. (in Ukrainian)
17. Sysoieva S.O. *Do problemy vyznachennia tvorchoi osobystosti* [The problem of defining a creative person]. *Pedahohika i psykhohohiia profesiinoi osvity*. Lviv, 1998. No 2, pp. 124-137. (in Ukrainian)
18. Chudnovskiy V.E. *Vospitanie sposobnostey i formirovanie lichnosti* [Nurturing abilities and personality formation]. *Novoe v zhizni, nauke i tekhnike: Seriya "Pedagogika i psikhologiya"*. Moscow, 1986. No 8. 79 p. (in Russian)
19. Shulhina V.D., Riabinko S.M. *Tvorcha diialnist osobystosti u systemi mystetskoï osvity Ukrainy: yevropeiskyi kontekst* [Creative activity of the individual in the system of art education in Ukraine: European context]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadriv kultury i mystetstv / Mystetstvoznavstvo*, No 1, 2017, pp. 80-85. (in Ukrainian)
20. Yakovleva Ye.L. *Emotsionalnye mekhanizmy lichnostnogo i tvorcheskogo razvitiya* [Emotional mechanisms of personal and creative development]. *Voprosy psikhologii*. 1997. No 4, pp. 20-27. (in Russian)
21. Deutsch M. *Conflict. Productive and Destructive: Experimental Social Psychology*. Prague, 1969. 163 p.
22. Guilford J.P. *Natura inteligencji czlowieka*. Warsaw: PWN, 1978. 995 p.
23. Rogers C. *A way of being*. Boston: Houghton Mifflinco, 1980. 266 p.

About the author:

Kholodenko Viktoriia Oleksandrivna, Candidate of Pedagogy (Ph.D.), Associate Professor at the Department of Pedagogy of Arts and Piano Performance, National Pedagogical Dragomanov University (01054, Kyiv, Ukraine); **ORCID: 0000-0002-3122-116X**